

2024 • OKTOBER

MARIËNBURG

JAAR 41 • 04

MAGAZINE

VAN EN VOOR KRITISCH KATHOLIEKEN

DE DANS VAN DE NIEUWE ADAM

DE CHRISTELIJKE KANT

HET BAHÁ'Í-GELOOF

ALS VRIJHEID WAS WAT VRIJHEID LIJKT

DE JESSEHOF

OVER GELOOF EN WETENSCHAP

MARIËNBURG MAGAZINE VAN
EN VOOR KRITISCH
KATHOLIEKEN IS EEN UITGAVE
VAN MARIËNBURG, VERENIGING
VAN KRITISCH KATHOLIEKEN, EN
VERSCHEIJNT
VIJF MAAL PER JAAR. OVERNAME
VAN ARTIKELEN IS TOEGESTAAN
NA OVERLEG MET DE REDACTIE.

© 2024 MARIËNBURG
ISSN1878-8734

WEBSITE

www.marienburgvereniging.nl

REDACTIE

Eindredacteur: Arthur van Tongeren

Redacteuren:

Henk Baars

Tom van den Beld

Michel Besnard

Riet Bos

Erik Jurgens

Gerard Swüste

Paul van Velthoven

HET EERSTVOLGENDE NUMMER
VERSCHEIJNT MEDIO DECEMBER.
BIJDRAGEN UITERLIJK 20 OKTOBER
AAN HET REDACTIE-ADRES.

04

De Jessehof: Loop eens binnen
voor een bakkie warmte ...

RIET BOS

06

De dans van de Nieuwe Adam

BERT ROEBERT

09

Is geloof even evident
als de zwaartekracht?

HARRIE VAN DEN AKKER

12

Bertolt Brecht en de macht
Het gedicht Das lied von der Moldau

MICHEL BESNARD

14

'Lied om vrijheid'

GERARD SWÜSTE

16

De goddelijke lentetijd;
opkomst van een wereldbeschaving

ANNE VAN BRUGGEN & JOS HAZEBROEK

20

"De Humanisten"

TOM VAN DEN BELD

22

Was Kant een christen?

PAUL VAN VELTHOVEN

EN VERDER...

19 POËZIE | LANDSCHAP

21 COLUMN ERIK JURGENS | GEBED 'DAT GEMENGDE
HUWELIJKEN MOGEN WORDEN VOORKOMEN'

24 TEN SLOTTE | STILTE

REDACTIE-SECRETARIAAT

redactie@marienburgvereniging.nl

VORMGEVING

Echthetty, Schijndel

DRUK

Rekafa drukkers, Venlo

LIDMAATSCHAP / ABONNEMENT

Lidmaatschap van Marienburg inclusief
abonnement op Marienburg Magazine:

€ 35,- per jaar.

Abonnement zonder lidmaatschap:

€ 25,- per jaar.

Proefabonnement: 3 nr's voor € 15,-

Losse nummers: € 5,-

Aanmelden bij het secretariaat of via de
website.

IBAN: NL77 RABO 0329 9215 68

BIC-code: NLRABO2U

Marienburg is ANBI erkend.

BESTUUR MARIËNBURG

Harrie van den Akker, voorzitter,
06-48590171

Riet Bos, penningmeester, 06-43928591

Yvonne Beker, lid, 06-22421184

Walther Burgering, lid, 06-29562865

Mia Janssen-Brouwer, lid, 06-20002835

bestuur@marienburgvereniging.nl

SECRETARIAAT

Het Fort 29

5581 AB Waalre

040-8442967

secretariaat@marienburgvereniging.nl

ONTKETEND

In de veertig jaar van ons bestaan als vereniging zijn wij veel kwijtgeraakt, bedoeld en onbedoeld. We wilden maar wat graag af van de bemoeienis van de kerk met de seksuele moraal, weg met het celibaat, de kerkvensters open, minder geboden, meer compassie, een grotere rol voor vrouwen, de volkstaal in de liturgie, weg met klerikalisme. Die dromen zijn (nog) lang niet allemaal verwezenlijkt en heel veel gelovigen zijn afgehaakt. Intussen hebben wij onze kinderen wel met die dromen opgevoed, in alle vrijheid – en nu gaan ze niet meer ter kerke, vieren Kerst als een feest van cadeaus, weten niet meer van Pasen en Pinksteren. Dit heet ontketend, maar er is ook verlies, toch?

Ook buiten geloof en kerk heeft de hang naar vrijheid en individualisering veld gewonnen, en hoe! Instituties zijn verdwenen, gedeelde waarden en normen zijn vervaagd, een substantieel deel van huwelijken en verbintenissen strandt, veel mensen raken de weg kwijt – maar de welvaart is enorm toegenomen, al geldt dat niet voor iedereen. Dit heet vooruitgang, maar er is ook verlies, toch?

Professor Wittek, socioloog aan de Universiteit van Groningen, gaat met een subsidie van dertig miljoen euro de komende tien jaar onderzoek doen naar versterking van de sociale cohesie in de samenleving. Want al is Nederland nog steeds kampioen vrijwilligerswerk en is er her en der nog echt wel nabuurschap, je ziet de verharding toenemen: in de toon over vluchtelingen, asielzoekers en arbeidsmigranten op sociale media en in de politiek. Om over complotdenkers en Trump nog maar te zwijgen. Gaan die dertig miljoen ons helpen?

Wij, kritisch katholieken, hebben ons Grote Verhaal waar wij ons aan vasthouden. Al kun je je afvragen of wij een achterhoedegevecht leveren – zoals Thomas Heerma van Voss beschrijft in zijn boek *Het archief* over het literair tijdschrift *Arabesk*. Maar net als in dat boek gaat het ons in de kern om het beleven en hervertellen van wat waarde heeft. Desnoods tegen de stroom in, als de zalm, ook al luistert niemand buiten onze kring. Want wij hebben elkaar (nodig).

Ons Verhaal. Onze woorden. Hier en heden prent ze in je hart, grif ze in de stijlen van je deur, schrijf ze in de palmen van je hand. Dat je bloeien zult en niet verwelken, bomen aan de bron!

TEKST HARRIE VAN
DEN AKKER
BEELD STOCK

TER- ZIJ- DE

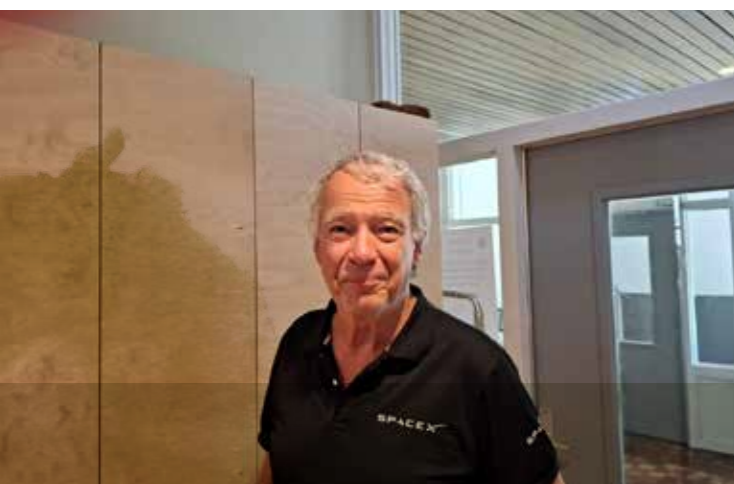

De Jessehof:

LOOP EENS BINNEN VOOR EEN BAKKIE WARMTE ...

Alweer een flink aantal jaren geleden hoorde ik toenmalig stadsdiaken Hans van Bommel (ofm) praten over een nieuw plan: een diaconaal inloopcentrum. Een plek waar iedereen kon binnenlopen om even bij te tanken: koffie met of zonder praatje. Het moest midden in de stad komen. En alle christelijke kerken van Delft zouden eraan meewerken. Hij had al een pand op het oog ...

Inmiddels bestaat de Jessehof al 12 jaar en heb ik een afspraak voor een interview met twee van de vrijwilligers.

Het is een mooie, lichte ruimte in hartje Delft, tussen de Maria van Jessekerk (RK) en de Nieuwe Kerk (PKN) in. Een zekere symboliek in deze locatie treft me: zowel qua ligging als qua opzet is het een interkerkelijk centrum. Als ik binnenkom zit vaste gast Dolphe niet onverdienstelijk piano te spelen en is het gezellig druk. Aan de muren hangen schilderijen: er is een wisselende tentoonstelling – soms werk van gasten, soms van andere Delvenaren. Ik word hartelijk welkom geheten door Marja. Zij is al vier en een half jaar gastvrouw. Later komt Bertjan erbij, al enige jaren sleutelhouder en bestuurslid.

De Jessehof werkt volgens de methode van het presentiepastoraat: er *zijn* voor de mensen, een stukje meelopen in hun leven. Zij bieden een luisterend oor,

indien gewenst, of gewoon een plaats om even bij te komen. Zoals ze het zelf formuleren: *Wij richten ons vooral op het zoeken naar een zo bevredigend mogelijke relatie tot het leven – ook als dat leven vastzit.* En dus is er vijf dagdelen per week de mogelijkheid om binnen te lopen en een (gratis) kopje koffie of thee te drinken, gezet door de gastvrouwen en -mannen. Een van hen is Marja. Na haar pensionering wilde ze niet stilzitten. Ze kende het gebouw van langslopen, vond het er binnen gezellig uitzien – en de rest is geschiedenis. Koffie schenken is niet haar enige taak. Van de vrijwilligers wordt ook verwacht dat ze een praatje maken met wie daar behoefte aan heeft en dat ze erop letten of nieuwe bezoekers wel aansluiting krijgen. Want er zijn veel vaste klanten, met vaste plekje's, en soms vaste groepjes. Even als gastvrouw bij zo'n groepje gaan zitten, samen met een nieuwkomer, kan het ijs breken. Je moet dus wel met verschillende mensen makkelijk om kunnen gaan om dit voor elkaar te krijgen. Voor Marja is haar vorige loopbaan een nuttige ervaring: ook bij een supermarkt tref je mensen van allerlei slag.

De Jessehof: er zijn voor de mensen, een stukje meelopen in hun leven

Als ik vraag naar wat voor soort mensen binnenlopen krijg ik een uitgebreid antwoord. Want net zoals 'de Nederlander' niet bestaat, bestaat ook 'de Jessehofbezoeker' niet. Vaak zijn het mensen die wat eenzaam zijn geworden omdat hun vertrouwde

kring weg is gevallen, of omdat ze zelf problemen – financieel, medisch, sociaal – zijn tegengekomen. Eenzaamheid is een groeiend probleem in Nederland. Soms zijn het 'mensen met een randje' zoals Marja het formuleert. Mensen die niet zo makkelijk met anderen contact leggen. En thuislozen: mensen die weliswaar een fysiek dak boven hun hoofd hebben, maar voor wie die ruimte niet als een 'thuis' voelt. Omdat het daar te stil is (of juist te gehorig), omdat het er te vol is, of omdat ze er door allerlei oorzaken niet in slagen het opgeruimd en gezellig te krijgen. Vaak hebben de bezoekers een smalle beurs en dan is een plek met gratis koffie een manier om toch sociale contacten op te doen. En ja, soms ook mensen met een verslaving, maar echt 'zware' gevallen zitten hier niet tussen. En vergis u niet: eenzaamheid of thuisloosheid kan iedereen overkomen. Ongeacht je afkomst of opleiding. Marja noemt als voorbeeld 'de professors': een aantal hoogopgeleide mensen voor wie het leven tegenzat. Vooroordelen die bestaan, zijn – zoals meestal – ongegrond.

De Jessehof heeft dus een 'huiskamerfunctie', maar daarnaast worden er ook allerlei activiteiten georganiseerd. Museumbezoek, uitstapjes, sjoelen, schaken, maar ook (op verzoek) een bijbelleesclub en een gespreksgroep 'over privé-dingen' – waarin overigens ook de begeleiding zich moet openstellen. Bij voorkeur laat men bezoekers het initiatief nemen en helpen bij de uitvoering. Maar, zo wordt me verteld, er moet voor worden gewaakt dat dit stress veroorzaakt. Dus een kook- of afwasrooster voor de wekelijkse gratis maaltijd is geen goed idee: de gedachte dat iets 'moet' is voor sommigen beangstigend. Het blijft balanceren tussen 'mensen in hun kracht zetten' en 'pamperen'.

Omdat velen van ons 's zondags in de kerk netjes 'ja en amen' zeggen als we erop worden gewezen dat diaconie een van de belangrijkste opdrachten aan ons is, ben ik altijd benieuwd hoe mensen ertoe komen om hier daadwerkelijk handen en voeten aan te geven. Daarom aan zowel Marja als Bertjan de vraag: waarom doe je dit en wat brengt het je? Marja trapt af: ze is katholiek opgevoed, maar heeft het kerkbezoek inmiddels achter zich gelaten. Wat natuurlijk niet wil zeggen dat ze nergens meer in gelooft. Haar inspiratie is ingegeven vanuit een besef dat ze het zelf goed heeft: ze wil iets 'terugdoen'.

Bijkomend voordeel is dat je allerlei mensen leert kennen, mensen die interessante levensverhalen hebben, het geeft je energie. Of, zoals ze het zelf verwoordt: "dinsdag mag ik weer."

Voor Bertjan ligt het anders: als trouwe PKN-kerkganger hoorde hij stadsprekikant René Strengholt regelmatig vertellen over de Jessehof. Dit inspireerde hem, maar pas nadat hij gestopt was met werken was er voldoende tijd om hier iets mee te doen. Zijn inspiratie noemt hij zelf 'christelijk-diaconaal', zeer zeker gelinkt aan zijn christen-zijn. Ook hij vindt het mooi om nieuwe mensen te leren kennen. Anders dan in zijn werkomgeving, waar mensen zich altijd qua gedrag conformeerden aan wat van hen verwacht werd, leert hij nu mensen kennen die zich niet anders voordoen dan ze zijn. Met al hun plussen en minnen.

De Jessehof is een diaconaal initiatief van de gezamenlijke Delftse kerken. Zij dragen zo'n 10% bij aan de kosten; de overige bijdragen komen van charitatieve stichtingen en van de stichting Vrienden van de Jessehof.

Door de initiatiefnemers is afgesproken dat er tijdens de openingsuren altijd een van de Delftse pastores aanwezig is als aanspreekpunt. Hier wordt door de bezoekers regelmatig gebruik van gemaakt, waarbij het bijzondere is dat het voor hen niet of nauwelijks uitmaakt van welke denominatie de pastor is. Oecumene in de praktijk ... ●

De redactie wil graag wat meer aandacht besteden aan diaconie. We doen dit in de vorm van een reeks artikelen over inloophuizen, plaatsen waar mensen welkom worden onthaald. Wat doen ze? Wie komen er? En wie zijn de mensen die er de handen uit de mouwen steken? Kent u zo'n accueil of inloophuis bij u in de buurt, of bent u er zelf actief? Geef het aan ons door via: redactie@marienburgvereniging.nl

DE DANS VAN DE NIEUWE ADAM

Dit is de titel van een film over het hoofd-timpaan van de Basiliek La Madeleine te Vézelay. De introductie van de Nederlandse versie van deze film is aanleiding voor dit verhaal over Vézelay en het timpaan.

© Tripadvisor

Vézelay

Vézelay is een kleine stad in de Morvan, in Bourgondië, en telt nu circa 500 inwoners. In de middeleeuwen was het een drukbezochte pelgrimsplaats (voor Maria Magdalena) en later een belangrijk startpunt op de route van Sint Jacobus naar Santiago de Compostella. Hier werd in de loop van de tijd ook opgeroepen voor een aantal kruistochten. Drie sterren krijgt de Basiliek Sint Magdalena in de Michelin-gids en ook het timpaan krijgt die waardering. De basiliek staat op de Werelderfgoedlijst. Het stadje wordt druk bezocht in het seizoen: toeristen, kunsthistorici, maar zeker ook pelgrims. In dit artikel volgt een beschrijving van die basiliek en het timpaan in de context van de heiligheid van deze plek, die (zoals ook tal van andere plaatsen) de ere naam *Phare du Moyen-Age* heeft gekregen: Baken van de middeleeuwen. Mijn eerste bezoek aan dit pelgrimsoord was in 1950, met een groepje scouts; wij waren daarnaartoe gefietst en de hopman vertelde van de historie en het belang van deze basiliek in de loop van de tijden; het verhaal over Santiago is mij steeds bijgebleven. Het heeft op mij veel indruk gemaakt dat in de middeleeuwse hoogtij-jaren jaarlijks zo'n miljoen pelgrims onderweg waren naar die stad in het verre Galicië. Sinds 1100 bestaat er in Frankrijk een viertal pelgrimsroutes naar Santiago de Compostella;

En nu is er die basiliek boven op de heuvel, een plek die in de loop van de eeuwen door miljoenen werd bezocht

in Vézelay is het begin van de Via Limovicensis, die verdergaat naar Limoges, Périgueux en Ostabat en dan de Pyreneeën over.

De basiliek

Die Basiliek op de heuvel van Vézelay is een (vooral) romaans bouwwerk uit de elfde eeuw. In het Frankrijk van de elfde en twaalfde eeuw was er een enorme kerkelijke bouwactiviteit van romaanse gebouwen. In die tijd verbood de kerk aan gelovigen het vertoon van weelde en rijkdom. Maar de kerken ontvingen mede daardoor hoge inkomsten voor de bouw van die grote, maar ook veel kleinere kerken. Er was in de bouw sprake van een hele ontwikkeling, o.a. van

© Bert Roebert

de gewelven: van tongewelf naar kruisgewelf met een groter draagvermogen en een geringer gewicht. De bouw van de basiliek in Vézelay was al wat later in de tijd en deze heeft daarom een kruisgewelf. Veel vroeger stond er op de heuvel al een Romeinse villa en later volgde de Karolingische geschiedenis.

De huidige kerk is gebouwd na een felle brand in het begin van de twaalfde eeuw waarbij meer dan 1000 pelgrims omkwamen, pelgrims voor Maria Magdalena. In de elfde eeuw was de stad een belangrijke bedevaartsplaats, omdat volgens de legende haar gebeente daar toen al tijden rustte. De verering van Maria Magdalena en de vele pelgrims maakten de herbouw na die grote brand (1120) mogelijk. In latere eeuwen stopte die stroom en in de historie van de tijd verviel de kerk tot een bouwval. In de negentiende eeuw wees Prosper Mérimée op het belang van deze plek en de jonge Viollet-le-Duc restaureerde de kerk in 20 jaar. En nu is er die basiliek boven op de heuvel, *la colline éternelle*. Vanaf de hoofdweg loop je langzaam omhoog en dan ineens sta je voor dat gebouw met een toren aan een tamelijk intiem plein. Een plek die in de loop van de eeuwen door miljoenen werd bezocht. Het timpaan kwam tot stand rond 1125-1140. Bernardus van Clairvaux preekte in 1146 hier de oproep tot de tweede kruistocht. Ook een aantal latere kruistochten had in Vézelay hun startplek.

Het timpaan is een symbool voor het geheel van het bouwwerk, het visitekaartje

Timpaan aan de poort

Of een timpaan nu halfrond, driehoekig of anders van vorm is, het is vaak aanwezig bij de toegang tot een gebouw – dat hoeft niet altijd een kerk te zijn. Die vele timpanen laten afbeeldingen zien, beeldhouwwerk met tal van figuren. Bij kerken staat dikwijls Christus in het midden. Een portaal als poort naar het paradijs, het hemelse Jeruzalem. Een timpaan is veelal versierd en is een symbool van de overgang van buiten naar binnen, een bericht aan de binnengaande gelovige. De poort vormt de overgang naar het sacrale, en is ook een symbool voor Christus: *wie door mij binnen gaat zal gered worden* (Joh. 10:9). Het timpaan is een symbool voor het geheel van het bouwwerk, als het ware het visitekaartje. Het bevat een boodschap. Heel vaak wordt het Laatste Oordeel verbeeld, zoals in Autun, niet ver van Vézelay. Een heel statige Christus gericht op de gerechtigheid, op het oordeel. Zo'n statige Christus zal voor de mensen van toen ook angst betekend hebben, angst voor het oordeel. De dood is dichtbij voor de middeleeuwse mens, die veelal niet ouder wordt dan 30 à 35 jaar. In Autun is in het timpaan een weegschaal afgebeeld. Daar wordt de ziel gewogen, met een engel aan de ene en de satan aan de andere kant; een huiveringwekkend vooruitzicht. In het meer zuidelijk gelegen Saint-Gilles-du-Gard is de wederkomst van Christus uitgebeeld, naar het apocalyptische visioen van Johannes: de Majestas Domini, Christus omgeven door de vier wezens van de Openbaring. Maar ook hier een verwijzing naar het Oordeel.

In het portaal van een kerk onder een timpaan werd vaak recht gesproken, een heel oud gebruik, zowel over kerkelijke als aanvankelijk ook over wereldlijke zaken. Op zich is dat goed te begrijpen omdat het ook dan gaat over een oordeel.

Timpaan van Vézelay

Centraal staat het beeld van Christus. Eigenlijk twee keer Christus: onder, de dans met die prachtige plooiën, en boven – heel anders – majesteitelijk.

De film zegt meteen in het begin: maak je hoofd leeg, denk aan niets, vergeet dat je in de 21e eeuw leeft, laat los, vergeet alles wat je ooit leerde of geloofde over God, sta in het NU; en dat met die beelden van de twaalfde eeuw. Maak je geest open en kijk en luister. Niet van een afstand maar kruip als het ware in de steen en voel van binnen. Om de betekenis van het symbool echt te kunnen ontvangen moet een mens een leegte in zijn hart hebben. Het is als bij poëzie.

Langs de buitenrand van het timpaan wisselen de symbolen van de dierenriem af met het 'landwerk' in de maanden van het jaar. Het is als een kroon rond de Nieuwe Adam. De maanden van het jaar, maar ze verbeelden ook het leven van de mens. Het begint met brood, hetgeen de mens het meest nodig heeft om te overleven, en water en warmte. De Ram die aangeeft dat geduld zoveel beter werkt dan botsende koppen. Enthousiasme en rustige kracht. In april is er de vrede van Pasen, tijd om na te denken en ook dat wijsheid uitnodigt om ons in te houden vóór we in actie komen. De Kreeft geeft een fascinerend beeld van ons onderbewustzijn, met zijn grote hart vol weemoed en poëzie, van creativiteit en inspiratie. Die rand laat

ook het werk van mensen op het land zien, maar dat werk van de mens op het land begint pas echt als het koren is gerijpt. Daarvóór gebeurt alles zonder zijn inbreng, dat is het mysterie van de groei van gewassen. In de maand van de Maagd komt in haar handen de oogst tot bloei, haar ontvankelijkheid. Druiven zo groot als pruimen tonen de overvloed van de oogst. Er is feest en het gemeste varken wordt geslacht. Bij de Boogschutter blijft de mens immer ontevreden, niets kan zijn dorst naar kennis lessen. Het beeld van december. De voorbije tijd, het oud geworden jaar, het oud geworden leven. Het leven roert zich ondergronds en verzamelt energie voor een nieuwe lente. Het lange wachten op het eerste licht. Kerstmis in de nacht van de mens. De mens stapt door de nacht van zijn geschiedenis.

Onderaan, even rechts van het midden, zijn daar Petrus en Paulus. Petrus met de sleutel van het koninkrijk, Paulus die de ketenen verbrak.

In de film gaat de camera omhoog en aldus wijzen die twee de weg naar de Heer. De film zoomt in, eerst de voeten en dan gaat het omhoog langs het lichaam van Christus; schitterende muziek klinkt en dan zegt Hij: "Mijn naam is, IK BEN, blijf in mijn liefde." Voor mij volgt dan een van de dierbaarste zinnen uit de film: "Ik noem jullie niet langer dienaren, maar vrienden."

Tegelijk is daar de opdracht. Het is Pinksteren. Vanuit het hoofd van Christus gaan de stralen alle kanten op. Het is een nieuw begin. De Geest is als de adem, hij is de helper die beloofd is. De komst van de Geest wordt werkelijkheid in Christus. De geest waait uit. Ieder mens is belast met de 'zonde' van Adam, maar nu is daar Christus, ook met Pinksteren, de Nieuwe Adam met het nieuwe begin van hoop en verwachting. De wegzending, de wereld in met de boodschap van de Nieuwe Adam. Een boodschap van liefde en vrede. ●

Een beschrijvend album met ook veel foto's en daarin een stick waarop de film met Franse, Engelse en Nederlandse tekst, is te bestellen bij het Nederlands Genootschap van Sint Jacob via de website www.santiago.nl. De film kan ook besteld worden bij de winkel van het Maison du visiteur: <https://vezelay-visiteur.com/boutique/vezelay-deux-films-versions-neerlandaise-francaise-et-anglaise/>

© Vézelay, Maison du visiteur

Is geloof even evident als de zwaartekracht?

Deze vraag wordt door prof. Rik Torfs in zijn boek *Het Vaticaan* ontkennend beantwoord. Ook ongelooft is dat niet, al vinden volgens Torfs velen in westerse landen dat wel: "Geloof gaat al gauw door als iets uit het verleden, een gepasseerd station. En niemand wil op zo'n plek staan wachten op een trein die nooit meer komt."

Naar aanleiding van het verschijnen van *Het Vaticaan* vroeg de redactie van ons Magazine mij of ik als bètawetenschapper een spanningsveld voel tussen wetenschap en geloof. Dit is een van de thema's in dit goed leesbare boek, dat een interessant inkijsje biedt achter de schermen van de Kerk.

Al vroeg in het eerste hoofdstuk ('De Pausen') komt het modernisme aan de orde: "de confrontatie tussen enerzijds de kerk met haar dogma's, de Bijbel, het christelijke geloofsaanvoelen, en anderzijds de evoluties in wetenschap en filosofie." Die confrontatie was in de kerk krachtig aanwezig rond de eeuwwisseling tussen de 19^e en 20^e eeuw en is, volgens

Torfs, nooit afgesloten. Want de wetenschap brengt ons in een steeds sneller tempo nieuwe inzichten over het ontstaan van het heelal, over de opwarming van de aarde, over het ontstaan van leven op aarde en wellicht ook op andere hemellichamen, over de chemische processen in ons menselijk lichaam inclusief ons brein, over ziek en oud worden. Over veel daarvan had de kerk eeuwenlang een mening – die overigens niets met de leer en het voorbeeld van Jezus te maken had. De kerk was (en is nog steeds) een moraalridder van wieg tot graf. Veel van de schijnbaar onwrikbare waarden en normen van de Moederkerk worden door steeds meer mensen echter niet nageleefd – minstens in de Westerse wereld. Maar het is goed om ons te beseffen dat het zwaartepunt van de Kerk, in termen van aantallen gelovigen, al lang niet meer in Europa ligt.

Kerk, God en wetenschap

In vroeger eeuwen kon je beter maar geen standpunten innemen die je in conflict brachten met de almachtige kerk. Dat ondervond Galilei die, in navolging van Copernicus, terecht volhield dat de zon niet om de aarde draait zoals in Prediker staat (al praten wij nog altijd over de zon die opkomt en weer ondergaat). Galilei vond dat de Kerk en de Bijbel niet de waarheid in pacht hadden en dat de wetenschap wel degelijk de echte waarheid kan achterhalen. Hij werd monddood gemaakt en kreeg huisarrest. Newton, die (volgens het verhaal over de appel) de zwaartekracht 'uitvond', zag in de zwaartekracht juist het bewijs van Gods bestaan, daar – volgens hem – God door het ontwerp van de zwaartekracht het heelal in stand hield. Wonderlijk – alsof “zijn bestaan moet worden bewezen voordat iemand het recht verwerft in hem te geloven.” Even vreemd vind ik Anselmus van Canterbury (1033-1109) die schreef: “Ik zoek geen begrip om te geloven, maar ik geloof om te begrijpen.”

Volgens Galilei hadden Kerk en Bijbel niet de waarheid in pacht en kan de wetenschap de waarheid wel degelijk achterhalen

In het laatste hoofdstuk van het boek komt de tweespalt wetenschap – geloof uitgebreid aan de orde. Zo vraagt Torfs aan astrofysicus en Nobelprijswinnaar François Englert of “we de raadselen van het heelal ooit zullen ontsluiëren?” Deze antwoordt dat “we als wetenschappers veel kunnen bereiken, maar dat er ergens een knik in de curve is, een punt waarop onze inzichten niet meer met de realiteit overeenstemmen.” Persoonlijk kan ik met dit antwoord niet zo veel. Daarvoor ben ik te veel een wetenschapper die verstoeld staat van wat wij allemaal ontdekken. Daar lijkt geen einde aan te komen. Ik voel meer mee met de Franse filosoof Jean-Luc Marion, ook ten tonele gevoerd door Torfs, die zegt dat het geloof de toets der wetenschap niet hoeft te doorstaan, maar er simpelweg naast staat: metafysica naast (of boven) fysica.

Wetenschap verdringt geloof

Het lijkt erop dat de rap voortschrijdende inzichten van de wetenschap het geloof in God van steeds meer mensen ondermijnen. God is niet meer nodig om de wereld om ons heen te bevatten. Toch heb ik als wetenschapper nooit het idee gehad dat ik het geloof in God ondermijnende, de navolging van Jezus bezoedelde, de Kerk de deur wees. In mijn werk, eerst voor Shell, later als professor, probeer ik bij te dragen aan de verbetering van chemische en farmaceutische procesinstallaties door metingen in laboratoriumopstellingen en door computersimulaties. Ik speur naar wetmatigheden waardoor bijvoorbeeld grotere of juist minuscule druppeltjes gevormd worden en blijven bestaan in sprays (voor de productie van melkpoeder) en emulsies (zoals margarine en *personal care* producten). Anderen dokteren nieuwe geneesmiddelen uit tegen enge ziektes of werken aan verbeteringen aan batterijen voor de opslag van zonne- of windenergie. Wetenschappers ontwikkelen staaltjes van vernuft om de wereld om hen heen te doorgronden en ons leven te faciliteren.

Veel bètawetenschappers, technologen en ingenieurs hebben van jongs af aan een fascinatie voor wetenschap en techniek. Zij zijn rationeel, behoorlijk (of zeer) intelligent, enigszins (of zeer) autistisch, vaak minder empathisch. Dat maakt hen tot wie ze zijn. Die eigenschappen zijn in hun tak van sport misschien wel gewenst. Daarom kozen zij voor de wetenschap of de techniek. Daarmee zijn velen in die wereld niet erg met geloof bezig anders dan in hun eigen kunnen, de wetenschap en de vooruitgang – uitzonderingen daargelaten. Dan is er als het ware vanzelf een scheiding tussen wetenschap en geloof: niet omdat deze strijdig zijn, maar omdat veel wetenschappers door hun geaardheid niet tot geloven geneigd zijn. Vraag naar hun geloof, zij zullen afgeven op de kerk, de paus, de seksuele schandalen. Zij kennen de warmte van het geloof en de compassie van lokale geloofsgemeenschappen niet, en bekommeren zich niet om de teloorgang van dorps- en wijkkerken.

Geloof versus kerk

Torfs maakt in het laatste hoofdstuk van zijn boek uitdrukkelijk onderscheid tussen geloof en kerk – misschien wel een meer relevant onderscheid dan tussen geloof en wetenschap. Volgens Rome-journalist

Lucetta Scaraffia “geloven maar weinig kardinalen in God. Ze geloven in de kerk, dat is iets anders.” In Rome wordt de Kerk gerund. “Wie niet uitkijkt, praat binnen de muren van het Vaticaan nooit over geloof. Een mens zou vergeten dat het juist daarom gaat.” Volgens Torfs – en voor veel Magazinelezers – staan geloof en kerk niet op gelijke hoogte, is het geloof veel belangrijker.

Torfs verhaalt over zijn gesprekken met de meer behoudende Franse filosoof en leek Jean-Luc Marion en met de Tsjechische priester en voorzichtig-progressieve theoloog Tomáš Halík – de kwalificaties zijn van Torfs. Zij vinden allebei “het geloof zelf het belangrijkste, niet de kerkstructuren of de ethische regeltjes.” Daarmee passen zij in de geloofswereld van paus Franciscus. Zij brengen beiden, naast de machtsstrijd in de kerk en de ethische kloof tussen Kerk en moderne samenleving, uitdrukkelijk het onderliggende geloof ter sprake. Marion begrijpt de verzuchtingen niet van “mensen die graag zouden willen geloven, maar het niet kunnen, alsof hun diepste verlangens ondergeschikt zijn aan rationale overwegingen.”

Geloof is volgens Marion “een gebeurtenis, een beslissing ook, maar niet noodzakelijk de onze.” Hij laat “geloof eerder bij de liefde dan bij de rede aanleunen.” Halík spreekt over een kwetsbare rede, naast de rede van de wetenschap. Als voorbeeld ziet hij ‘geboren uit een maagd’ niet als een biologisch huzarenstukje, maar als een metafoor, als een manier om het niet zomaar grijpbare karakter van de persoon Jezus Christus uit te drukken. Dat geldt ook voor ‘Onze Vader die in de hemel zijt’. Halík bleef geloven, maar zijn godsbeeld veranderde. Dat laatste zullen de meeste lezers wel herkennen. God voorkomt geen rampen, beheert de aarde of de mensheid niet – dat is onze taak. Toen ons eerste kind dood geboren werd, huilde God met ons mee – dat hield de pastor ons voor. Zodoende voelden wij ons toch geborgen in Zijn Hand, niet in materiële of fysieke zin, wel als metafysisch mysterie en als metafoor.

Thuis in twee werelden

Dat geldt ook voor mij, geholpen door de vrijzinnige preken en liederen tijdens mijn decennialange rol als kerkorganist en kerkkoördinerend. Voor mij waren (en zijn) er twee werelden – de wetenschap en het

geloof – waartussen ik mij moeiteloos heen en weer bewoog. In een werkweek van zestig uur of zo, gewijd aan onderwijs, onderzoek en het managen daarvan, ging ik toch, week in week uit, op donderdagavond naar de koorrepetitie waarvan ik volgens mijn vrouw altijd herboren thuiskwam. Op zondagochtend elke week de kerkelijke viering die we voor geen goud wilden missen. Geloof is een gebeurtenis, een warm bad, wetend – of, liever, aanvoelend – dat je geborgen bent in de palm van Gods hand, gedragen door de geloofsgemeenschap, onderdeel van de schepping. Dankbaar ben ik voor deze symbiose van wetenschap en geloof, die bijna dertig jaar duurde.

Voor mij waren er twee werelden – wetenschap en geloof – waartussen ik mij moeiteloos heen en weer bewoog

Vanuit die wekelijkse dienstverlening nam ik dat geloof mee naar de TU in Delft, waar ik, zeker na mijn non-Hodgkin lymfeklierkanker, als afdelingsvoorzitter meer compassie met medewerkers leek te hebben dan menig andere leidinggevende. Iedereen draagt altijd zijn (bijna nooit haar) verleden met zich, eerdere ervaringen in en met de organisatie, de last van de eigen geaardheid. Dat was in mijn ogen vaak voldoende om iemand een nieuwe kans of een uitweg te bieden. Ik denk dat zoiets een gelovige betaamt: compassie met de medemens. Ik probeerde niemands vijand te zijn (zoals kardinaal Parolin in het boek zegt). En: “goed is dat je niet doet wat slecht is, niet met Ploert en Schender heult, niet je schouders ophaalt” (Oosterhuis). Zo hoort ook een wetenschapper te doen en te zijn – in het voetspoor van Jezus. ●

Bertolt Brecht en de macht

HET GEDICHT *DAS LIED VON DER MOLDAU*

Vorig jaar las ik een boek van de Duitse schrijver Florian Illies. Ik kocht het omdat het, zo las ik in de korte inhoudsbeschrijving op de kaft, ging over een van de voor mij meest intrigerende perioden van de moderne geschiedenis. Ik heb het dan over de tijd van het interbellum, de periode tussen de twee wereldoorlogen. En dan met name die tijd in Europa, meer in het bijzonder Duitsland, Berlijn. Er waren in het begin van de jaren twintig nog grote zorgen in Duitsland, onder de regering van de Weimarrepubliek, met name financiële.

Ik roep in herinnering dat in die eerste jaren de inflatie zo hoog was dat een miljoen Reichsmark maar een paar centen waard was. Duitsland, volledig aan de grond, moest – achteraf onterecht – grote herstelbetalingen doen aan de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog. Desondanks bleven kunst en cultuur een belangrijke rol spelen in de Weimarrepubliek.

Maar plotseling, en ondanks de beurskrach in New York, verdween tegen het einde van dat decennium het nationale pessimisme, de uitzichtloosheid, als sneeuw voor de zon. Het leek of de mensen geen zorgen meer hoefden te hebben: vrolijkheid alom. Vergeten waren de tijd van de Eerste Wereldoorlog en de financiële ellende. Kunst en cultuur werden nog belangrijker, ja vierden hoogtij. Het kon niet op. Het was de tijd van de eerste 'Deutsche Tonfilm'. Dat was *Der blaue Engel*, u weet wel met het beroemde lied *Ich bin von Kopf bis Fuss auf Liebe eingestellt*. Tot dan toe draaiden er alleen 'stomme' films in de bioscopen.

Illies beschrijft in korte perikopen de belevenissen van de vele vooraanstaande kunstenaars in Europa en de Verenigde Staten. Filosofen als Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, de Duitse wijsgeren Theodor Adorno en Hannah Arendt, de filmregisseurs Billy Wilder en Josef von Sternberg, de schilder Pablo

Picasso, wetenschappers zoals Albert Einstein, architecten als Mies van der Rohe en Walter Gropius, acteurs als Gustaf Gründgens. Ik noem verder actrice en zangeres Marlene Dietrich, de danseres Josephine Baker, schrijvers als Thomas Mann, Erich Kästner, Kurt Tucholsky en Erich Maria Remarque (*Im Westen nichts Neues*), en de toneelschrijver Bertholt Brecht. Deze laatste schreef zijn *Dreigroschenoper*, waarvoor Kurt Weill de muziek componeerde. De eerste hoofdrolspeelster was Lotte Lenya. Er zijn nog steeds opvoeringen van deze beroemde opera. De korte beschrijvingen van het doen en laten van deze kunstenaars in het boek van Illies laten zien dat de maatschappelijke vrijheid toenam, het leven bruiste, het cabaret bloeide; men onderging de vrijheid, niemand had moeite met homocafés.

Maar geleidelijk aan begon er een dreigende schaduw te vallen over dit opwindende leven. Vanaf 1930 begon de ster van Adolf Hitler te rijzen. Schreeuwende en tierende bruinhemden begonnen de straten te bevolken, Joodse winkels werden beklad met leuzen en toen in 1933 Hitler de macht overnam, namen vele van deze kunstenaars de wijk. Met de boot naar de Verenigde Staten bijvoorbeeld. Onder hen veel Joden en ook Bertholt Brecht, die zich vestigde in de VS. Hij was anti-autoritair en had sterke communistische sympathieën, dus toen in Amerika het 'mccarthyisme' de kop opstak, die periode van communistische verdachtmakingen, vertrok Brecht en vestigde zich in Oost-Berlijn.

Aan het boek van Illies moest ik denken toen ik korte tijd geleden, via een bevriende relatie, de tekst ontving van een toespraak door de Duitse theoloog Karl-Josef Kuschel in de Stiftskirche in Tübingen. Kuschel is emeritus hoogleraar aan de Theologisch Katholieke Faculteit van de Universiteit van Tübingen, waar hij theologie van de cultuur en de interreligieuze dialoog doceerde. Hij besprak een gedicht van Bertholt Brecht (*Das Lied von der Moldau*) met de volgende tekst:

*“Am Grunde der Moldau wandern die Steine
Es liegen drei Kaiser begraben in Prag.
Das Grosse bleibt gross nicht und klein nicht das Kleine.
Die Nacht hat zwölf Stunden, dann kommt schon der Tag.*

*Es wechseln die Zeiten, die riesige Pläne
Der Mächtigen kommen am Ende zu Halt.
Und gehen sie einher auch wie blutige Hähne
Es wechseln die Zeite, da hilft kein Gewalt.*

*Am Grunde der Moldau wandern die Steine
Es liegen drei Kaiser begraben in Prag.
Das Grosse bleibt gross nicht und klein nicht das Kleine
Die Nacht hat zwölf Stunden, dann kommt schon der Tag.”*

*“Onder de Moldau verschuiven de stenen
Er liggen drie keizers begraven in Praag.
Groot blijft niet het grote, en het kleine niet klein.
De nacht telt twaalf uren, dan komt al de dag.*

*Wisselen doen ze, de tijden. Op het end lopen dood
De reusachtige plannen der machtigen.
Ook al gaan zij in op elkaar zoals bloedige hanen.
Wisselen doen ze, de tijden, daartegen helpt geen geweld.*

*Onder de Moldau verschuiven de stenen
Er liggen drie keizers begraven in Praag.
Groot blijft niet het grote, en het kleine niet klein.
De nacht telt twaalf uren, dan komt al de dag.”
(vertaling: Erik Jurgens)*

Een merkwaardig gedicht, alleen al vanwege het feit dat de eerste en derde strofe hetzelfde zijn. Daarover later...

Kuschel geeft in zijn toespraak een belangwekkende exegese van het gedicht. Het werd in 1943 geschreven en maakt deel uit van het door Brecht geschreven drama *Soldaat Schweyk in de Tweede Wereldoorlog* dat hij schreef naar aanleiding van het boek *De lotgevallen van de brave soldaat Švejk* (geschreven door de Tsjech Jaroslav Hašek in de Eerste Wereldoorlog). Het gedicht van Brecht werd in 1956 op muziek gezet door Hanns Eisler.

Waarom Praag? Natuurlijk in eerste instantie vanwege die soldaat Schweyk. Maar Praag was in 1943 bezet door de Duitsers en werd geregeerd door een nationaalsocialistische zetbaas. De Duitsers waren midden in hun opmars in Rusland en boekten in West-Europa succes op succes. De toestand leek hopeloos. Men moet zich voorstellen: Praag, met het Hradčany, een machtige bijna onneembare burcht en daaronder stroomt de tijdloze Moldau. Diezelfde Moldau was reeds eerder (in 1874) onderwerp van een symfonisch gedicht van de hand van de componist Bedřich Smetana. Ook in die muziek hoor je het kabbelende voortgaande geluid van de rivier. Nogmaals, stelt u zich de plek voor: daar, in de hoogte de steile burcht van de begraven heersers (er zijn, Brecht vergist zich, zelfs vier keizers begraven en geen drie), daaronder het zwakke gekabbel van het riviertje. Het elementaire karakter van het water; Brecht heeft

zich voor dit lied laten inspireren door een Tsjechische legende, die zegt: het water van de Moldau is niets anders dan de tranen die het onderdrukte volk heeft gehuild. De stenen op de bodem van de rivier die door het kabbelen en spoelen van de rivier in beweging worden gebracht: dat zijn de machtigen, de bevelhebbers, de onderdrukkers, de autocraten van vandaag. Zij worden uiteindelijk bewogen en verwijderd door het alsmaar stromende water. Op den duur zijn die stenen, die machthebbers, weggespoeld door de zachte kracht van het water.

Het gedicht prent bij ons het beeld in dat het schijnbaar zwakke een niet te onderschatten kracht bezit. Even moest ik bij deze uitleg van het gedicht denken aan een vers uit het Magnificat, dat een letterlijke weergave is van Lucas, 1:52: “Machtigen stoot Hij van hun troon, kleine mensen maakt Hij groot.”

Laten we de moed erin houden, zo leert ons Brecht, want de autocraten, de dictators, de oorlogshitsers zullen verdwijnen, en de zwakke mens zal overleven, al zal dat nog wel even duren. Immers: de nacht van twaalf uren gaat tenslotte over in de dag.

En dan die derde strofe, een herhaling van de eerste? Die toevoeging of verandering is aangebracht door componist Hanns Eisler. Mogelijk heeft hij daarmee het golvende karakter van het stromende water muzikaal in beeld willen brengen. ●

‘Lied om vrijheid’

Als vrijheid was wat vrijheid lijkt, wij waren de mensen niet die wij nu angstig zijn – wij zaaiden bronnen uit in de woestijn, wij oogstten zeeën zonder te vervaren.

Wij, tussen moed en wanhoop. Waarom weten wij wel wat leven is maar leven niet? Soms gaan wij op de vleugels van een lied en durven onze zwaartekracht vergeten.

Verlangen, pijn van onbekende duur: turen de verte in, niet kunnen laten een stad te zien, een tuin, doorschijnend water – dan valt de nacht over het middaguur.

Maar voorgevoel van liefde duurt het langst, heugenis aan het woord in den beginne, licht – ongebroken valt het bij ons binnen. Even zijn wij ontkomen aan de angst.

Als vrijheid was wat vrijheid lijkt, wij waren de mensen niet die wij nog angstig zijn. Wij zouden niet meer vluchten voor de pijn en voor de grootste liefde niet vervaren.

(Tekst: Huub Oosterhuis; muziek: Bernard Huijbers)

Dit lied ‘om vrijheid’ mag je misschien typeren als een lied tegen de angst, tegen de angst in onszelf, tegen onszelf.

Vrijheid tegenover angst. De allereerste zin is een schot in de roos en ook een schot in je hart. ‘Als vrijheid was wat vrijheid lijkt, wij waren de mensen niet die wij nu angstig zijn’. Ik vertaal het maar zo: wij nemen het woord ‘vrijheid’ graag in de mond, maar durven we de vrijheid ook aan? Dat is nog maar zeer de vraag en dit lied is daar niet erg optimistisch over. Als dat zo was, als vrijheid ons inderdaad op het lijf geschreven stond, dan zaaiden we bronnen uit in de woestijn en oogstten we zeeën zonder te vervaren.

Maar dat doen we niet. Woestijn? Ja, die is er wel. Die kennen we uit het Uittocht-verhaal, maar die kennen we ook uit ons eigen leven. Bronnen? Mozes sloeg water uit de rots, en water staat in de Schrift maar al te vaak voor de Tien Woorden, de wegwijzer hoe we moeten leven. Aan de hand van de Tien Woorden zouden we de weg weten in de woestijn, zouden we van woestijn leefbaar land kunnen maken, maar dat durven we niet. Geen zee zou ons te hoog gaan, maar we zien er liever van af.

Het tweede couplet plaats ons tussen ‘moed en wanhoop’. We weten het wel (wat leven is), maar we doen het niet. Het gaat nog een stapje verder dan het

eerste couplet: daar durfden we de vrijheid niet aan; hier blijken we te angstig om echt te leven. Soms, bij het zingen van een liedje, dan stijgen we even boven onszelf uit. Dan vergeten we hoe zwaar we zijn, letterlijk en figuurlijk. We zijn te zwaar om op eigen kracht te kunnen vliegen, maar soms vergeten we onze zwaarmoedigheid bij het zingen van een lied. Dat is, tussen haakjes, een prachtige tekst: ‘op de vleugels van een lied’. Is dat niet wat we zo nu en dan allemaal ervaren: dat het zingen van een lied je vleugels geeft? Dat je al zingende wordt opgetild?

In het derde couplet weer die tegenstrijdige gevoelens. Na ‘moed en wanhoop’, nu ‘verlangen en pijn’. Verlangend uitkijken naar de verte, turend naar ons visioen. Turen is een mooi woord in deze context; want turen is inderdaad altijd in de verte en het heeft ook iets passiefs, je stapt er nog niet meteen op af en het duurt een hele tijd voor je er bent, als je er überhaupt ooit komt. Waar turen we naar? Naar ons visioen, een stad, een tuin. Dat is het begin en het slot van de Schrift: de tuin van Eden in Genesis en het Nieuwe Jeruzalem van de Apokalyps. En er is ‘doorschijnend water’: water, nogmaals, vaak het beeld van Tora; dus een Tora die glashelder is, je weet waar je moet gaan en hoe je moet gaan. We zien het echter maar even. Want dan wordt het weer nacht, zelfs midden op de dag. Dan is het ook wel duidelijk waarom het verlangen pijn doet: je ziet het even; voor je het weet zit je weer in het pikkedonker.

Het wordt tijd voor een ‘maar’. Nou, die komt in het vierde couplet. Eerlijkheid duurt het langst, zegt het spreekwoord. Maar ‘voorgevoel van liefde’ mag er ook wezen. Liefde is het woord, dat het verlangen in ons wakker houdt. En het doet ons denken aan in den beginne. Toen was het ook nacht, ook midden op de dag. En God zei ‘Licht’ en het was er: ongebroken en wel. En zo valt het nog steeds bij ons binnen. Even ontkomen aan de angst. Dus: als je de liefde in jezelf serieus neemt en als je de woorden van de Schrift goed in je hoofd en hart prent, dan kún je niet alleen ontkomen aan de angst, dan bèn je ontkomen aan de angst.

Dan lijkt het er op, alsof we in het laatste couplet toch weer terug zijn bij af. Het zijn bijna dezelfde woorden. En toch is het anders. Het woordje ‘nu’ in de tweede regel is veranderd in ‘nog’. Dat wil, denk ik, zeggen:

het is nog wel, maar het is slechts voorlopig, het kan ook anders. Er kunnen ook tijden komen dat we niet meer vluchten voor de pijn. En die liefde, waarvan we in het vierde couplet al een voorgevoel hadden, die durven we misschien aan, die durven we toe te laten. Dan begint vrijheid zo’n beetje te zijn voor ons wat vrijheid lijkt.

De muziek van Bernard Huijbers is tweestemmig: stem en tegenstem die ik mezelf in dit lied toezing, komen in de muziek tot hun recht. In couplet 1,2 en 5 staat in de tekst een enjambement van regel 1 naar 2: bij het einde van de regel loopt de zin gewoon door. Dat enjambement krijgt in de muziek extra klemtoon en dat is terecht. Het zijn de zinnen ‘wij waren de mensen niet’ en ‘waarom weten wij wel’. Al zingende houden we het onszelf als het ware nadrukkelijk voor: we willen het gezongen en geweten hebben. Maar de muziek heeft naar mijn beleving ook een ander effect. In feite zingen we onszelf heel wat toe. Maar de muziek maakt de tekst toegankelijk: de toon bevat me eigenlijk wel. Of liever: zo kan ik het zingen en zo kan ik het me wellicht ook eigen maken. ●

DE GODDELIJKE LENTETIJD; opkomst van een wereldbeschaving

De Perzische samenleving in de 19^e eeuw was in een betreurenswaardige staat van verval. Er was niets meer over van haar vroegere roem. De regering was corrupt, sommige bewindslieden waren zwak, andere monsters van wreedheid. De geestelijkheid was fanatiek en onverdraagzaam, de bevolking bijgelovig en onwetend. En juist deze samenleving vormde de bakermat van het Bahá'í-geloof, een monotheïstische religie die als basis eenheid van God, eenheid van religie en eenheid van de mensheid heeft.

Bahá'u'lláh – de grondlegger van het Bahá'í-geloof – onderwees dat alle religies afkomstig zijn van dezelfde goddelijke bron en daarom fundamenteel één zijn. Zoals hoofdstukken van één en hetzelfde boek, volgen ook goddelijke Boodschappers waaronder Abraham, Krishna, Zoroaster, Mozes, Boeddha, Jezus en Mohammed elkaar op en brengen belangrijke leringen voor de vooruitgang van de menselijke beschaving. Deze boodschappers hebben over duizenden jaren de mensheid naar steeds een hoger niveau van eenheid en organisatie gebracht, van familie tot stam, stadstaat en natie. Elke Boodschapper bracht de nobele kwaliteiten en aspiraties van de mensheid naar boven. In de geschiedenis vinden we vele voorbeelden van hoe ze mensen hebben doen opstaan om lief te hebben, te vergeven en onze lagere natuur opzij te zetten voor een hoger doel. Nu staat de mensheid aan de vooravond van zijn volwassenwording en het bewerkstelligen van de eenheid van de gehele mensheid.

Op duizenden en duizenden plekken in de wereld, zo ook in Nederland, inspireren de leringen van Bahá'u'lláh individuen en gemeenschappen om deze eenheid in hun eigen leven en die van de samenleving te bewerkstelligen. Deze leringen omvatten principes zoals het belang van onafhankelijk onderzoek naar de waarheid, de harmonie van wetenschap en religie, het

streven naar universele educatie, de uitbanning van uitersten van rijkdom en armoede, de gelijkheid van mannen en vrouwen, de afschaffing van vooroordelen en discriminatie, en de noodzaak van eenheid in diversiteit. Bahá'ís streven overall waar ze wonen naar de bevordering van vrede, rechtvaardigheid en samenwerking tussen alle mensen, ongeacht ras, geslacht, nationaliteit of religie.

'Het doel van religie [...] is om eenheid en eendracht te vestigen onder de volkeren van de wereld; maak haar niet tot de oorzaak van tweedracht en strijd.' Bahá'u'lláh

Het Verbond van Bahá'u'lláh

Na het verkondigen van zijn boodschap en leringen van eenheid voor deze tijd, werd Bahá'u'lláh, wat Heerlijkheid van God betekent, gearresteerd en gevangengezet door de politieke en geestelijke macht van Iran. Eerst in de beruchte Síyáh-Chál gevangenis in Teheran, naar Bagdad in het Ottomaanse Rijk; vervolgens naar Constantinopel (nu Istanbul), en ten slotte naar Adrianopel (nu Edirne). Op 21 April 1863 voorafgaande aan zijn reis van Bagdad naar Constantinopel, maakte Bahá'u'lláh zijn aanspraak op een goddelijke missie bekend aan zijn gezin en zijn volgelingen. Vanaf 1866 begon hij zijn missie als een boodschapper van God bekend te maken in brieven aan religieuze en wereldlijke leiders, met inbegrip van paus Pius IX, Napoleon III en koningin Victoria. Bahá'u'lláh riep de heersers der aarde op om zich in te spannen voor vrede: "O heersers der aarde! Legt uw geschillen bij, opdat gij niet meer bewapening behoeft dan noodzakelijk is ter beveiliging van uw gebieden." In 1868 werd Bahá'u'lláh voor de laatste keer verbannen naar de Ottomaanse strafkolonie Akko, in het toenmalige Palestina, het huidige Israël. Aan het einde van zijn leven werd de strenge en zware opsluiting geleidelijk versoepeld, en werd hem toegestaan om in een huis nabij Akko te leven, maar officieel was hij nog steeds een gevangene van die stad. Hij stierf in 1892. Bahá'í-gelovigen zien zijn grafombe

in Bahji als de Qiblih, de locatie waarnaar gelovigen zich keren wanneer zij hun dagelijkse, verplichte gebeden zeggen.

Gevangenis waar Bahá'u'lláh gevangen heeft gezeten in Akko.
© Bahá'í International Community.

Er was ook een voorloper van Bahá'u'lláh – een goddelijke Boodschapper die de weg vrijmaakte voor zijn komst. Op 23 mei 1844 verklaarde een drieëntwintigjarige koopman uit de Perzische stad Shíráz, Siyyid 'Alí-Muhammad, dat Hij een Boodschapper van God was en de Voorbode van een nog grotere Boodschapper die binnenkort zou volgen. Hij nam de titel de Báb aan, wat de Poort betekent, aangevend dat het zijn missie was om de weg vrij te maken voor Eén die God spoedig na Hem zou zenden, onmetelijk belangrijker dan hijzelf, en wiens komst werd aangekondigd in de geschriften van de grote wereldgodsdiensten. Toen de leer van de Báb zich verspreidde, wat de islamitische geestelijken als een bedreiging zagen, werden zijn volgelingen vervolgd en gemarteld. Het conflict escaleerde in een aantal plaatsen tot militaire belegeringen door het

leger van de Sjah. De Báb zelf werd gevangengenomen en uiteindelijk geëxecuteerd in 1850. Zijn grafombe staat op de heilige berg Karmel in Haifa, Israël.

De grafombe van de Báb in Haifa, Israël.
© Bahá'í International Community.

Ondanks zijn gevangenschap lukte het 'Abdu'l-Bahá de boodschap van eenheid te verspreiden in Azië, Amerika en Europa

De eenheid van het Bahá'í-geloof die door deze goddelijke Boodschappers is gebracht, is door expliciete instructies van Bahá'u'lláh verzekerd van het constante ontvangen van goddelijke leiding, ook na zijn heengaan. Deze lijn van opvolging, aangeduid als het Verbond, liep van Bahá'u'lláh naar zijn oudste Zoon 'Abdu'l-Bahá, wat Dienaar van de Heerlijkheid betekent. Vanaf het moment dat hij als kind mee mocht om Bahá'u'lláh in diens kerker in Teheran te bezoeken, totdat hij na een leven vol ontbering en triomf op de berg Karmel te ruste werd gelegd, had hij slechts één verlangen: de zaak van Bahá'u'lláh te dienen. Ondanks zijn gevangenschap gedurende veertig jaar in Akko lukte het 'Abdu'l-Bahá de boodschap van eenheid te verspreiden in Azië, Amerika en Europa. In september 1908, kwam aan zijn opsluiting een einde en reisde hij persoonlijk naar het westen om daar de boodschap uit te dragen door voor miljoenen mensen te spreken in kerken, synagogen, tempels, moskeeën en universiteiten en bij liefdadigheidsinstellingen. Na zijn heengaan wees 'Abdu'l-Bahá naar diens kleinzoon Shoghi Effendi als opvolger van het hoofd van het Geloof en naar het door Bahá'u'lláh ingestelde Universele Huis van Gerechtigheid. Dit hoogste bestuursorgaan heeft de taak om onderwijs, vrede en mondiale welvaart te bevorderen.

Religie in een immer voortschrijdende samenleving

Net als in de tijd van Bahá'u'lláh in het oude Perzië, leven we in een tijd van snelle en ook vaak verontrustende veranderingen. In de samenleving, economie en politiek leven belangrijke vragen over onze ware identiteit en de relaties die ons samen verbinden. We zien nu meer dan ooit tevoren de beproevingen die de mensheid ondergaat en hoe die onderling is verbonden. Eenheid tussen alle bewoners van de planeet bewerkstelligen is een noodzakelijke en onvermijdelijke stap die op het ontstaan van kleinere maatschappelijke verbanden in het verleden volgt. Abdu'l-Bahá schrijft: "Wij hebben dus behoefte

POËZIE

aan een universele kracht die superieur is aan de gedachten, meningen en gevoelens van allen, die deze verdeeldheid kan opheffen en alle zielen onder de invloed kan brengen van het beginsel van de eenheid van de mensheid. En het is helder en duidelijk dat de grootste kracht in de menselijke wereld de liefde tot God is. Ze schaart uiteenlopende volkeren onder de schaduw van de tabernakel van eenheid en bevordert de grootste liefde en kameraadschap tussen vijandige en strijdende volkeren en natiën.”

Om deze eenheid tot stand te brengen, werken we aan het steeds verfijnen van ons innerlijk karakter en zijn we tegelijk dienstbaar aan de mensheid. Deze twee aspecten van een tweevoudig moreel doel zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, want ons hart en onze ziel zijn niet gescheiden van onze omgeving. Zo zeggen we dagelijks gebeden en reflecteren we op ons persoonlijke leven, maar trachten we ook onze omgeving te doordringen met een geest van gezamenlijke aanbidding. Ook leren we in ons eigen leven weerstand te bieden aan de lusten van ons ego en een cultuur die materialisme verheerlijkt, om in plaats daarvan met moed en nederigheid bij te dragen aan een immer voortschrijdende samenleving.

Vrede begint in de wijk

Om bij te dragen aan vrede zijn bahá'ís en hun vrienden bezig met een wereldwijd leerproces dat helpt om hun capaciteit op te bouwen om de mensheid te dienen in wijken en dorpen en zo hechte en levendige gemeenschappen op te bouwen. Capaciteit opbouwen is als het gezamenlijk bewandelen van een pad van dienstbaarheid, wordt bevorderd middels een reeks cursussen over het leven

van de ziel, het voeren van betekenisvolle gesprekken in huiskamers, het geven van klassen

Jeugd die dienstbaar is in de wijk Overvecht, Copyright © Bahá'í-gemeenschap Nederland

van morele educatie aan kinderen over geestelijke eigenschappen zoals rechtvaardigheid, en door geestelijke bekrachtiging van de jeugd in groepen met leeftijdsgenoten. Op dit pad raken we steeds beter bekend met de noden van de samenleving, en bahá'ís werken graag samen met anderen in projecten voor de sociaal-economische vooruitgang. Zo komen in de wijk Overvecht elke vakantie jeugd en jongeren, van allerlei achtergronden, bij elkaar om na te denken over hoe ze vrede kunnen bewerkstelligen.

Situatie van de bahá'ís in Iran

Ook in Iran zijn de bahá'ís sinds de eerste dagen van het Geloof diep betrokken bij het welzijn van de samenleving en het vooruitbrengen daarvan. Zo hebben de Iraanse bahá'ís aan het begin van de twintigste eeuw moderne scholen opgericht voor onderwijs aan meisjes, waaronder de prestigieuze Tarbiyat-i banāt in Teheran, welke school open was voor meisjes van alle achtergronden, in religieuze of andere zin. Helaas werden de bahá'ís in 1935 door de overheid gedwongen deze scholen te sluiten. Tot op de dag van vandaag, worden bahá'ís systematisch vervolgd in het land dat de bakermat van het geloof is en geblokkeerd in hun inspanningen om vrede te bewerkstelligen, uitsluitend vanwege hun religieuze overtuiging.

Online archieven van de vervolging van bahá'ís in Iran. © Bahá'í International Community. Bron: <https://iranbahaipersecution.bic.org/>

Onze hoop voor de wereld

Terwijl we om ons heen een wereld zien waarin destructieve krachten van polarisatie en conflict toenemen, schijnen ook helderder de constructieve krachten van eenheid. De boodschap van Baha'u'lláh, nu meer dan tweehonderd jaar geleden verkondigd in Perzië, heeft inmiddels miljoenen mensen bereikt over de hele wereld en ze in vuur en vlam gezet om vrede blijvend te bewerkstelligen. Bahá'u'lláh schreef: “zo krachtig is het licht van eenheid, dat het de gehele aarde kan verlichten.” ●

Landschap

De hoge beuken stonden onbewogen
in rosse herfstgloed bij het blauwe meer.
De scheemring gloeide, en duizend blaren vlogen
geluidloos door de gulden atmosfeer.

Alles bleef roerloos, stil... Maar keer op keer
klonk, als een laatst vaarwel, over de hoge
verlichte bomen het onzegbaar teer
gekweel van vogels die naar 't zuiden togen.

Toen kwam de nacht en zweeg het innig lied,
de wind stak op, het water klotste droever,
bleekgeel begon de vroegste ster te glimmen,

en plots verschenen langs de donkre oever,
statisch en somber, de japanse schimmen
van vissers in het hoog bepluimde riet.

Jan van Nijlen

Uit: Gerrit Komrij,
De Nederlandse poëzie van de 19^e en 20^e eeuw
in 1000 en enige gedichten,
Amsterdam 1983.

“De Humanisten”

Hoewel we er niet naar streven regelmatig boekrecensies te publiceren, maken we deze keer graag een uitzondering. Er is namelijk onlangs een werk verschenen dat de lezers van ons magazine niet mogen missen. Het betreft een uitgebreide studie over de betekenis van het humanisme, door de eeuwen heen en voor onze tijd, van de hand van de Britse schrijfster en biografe Sarah Bakewell. De volledige titel: *De Humanisten. Dromers, denkers en onderzoekers die de wereld veranderden.*

Bakewell behandelt eerst het verschijnsel humanisme in zijn algemeenheid en gaat vervolgens de geschiedenis ervan na, vanaf de oudheid via de veertiende tot de zestiende eeuw naar de verlichting en de moderne tijden. Dat doet zij aan de hand van prominente humanisten uit alle eeuwen tot nu toe. De titel van het boek is niet voor niets *De Humanisten*, omdat het humanisme zulke diverse verschijningsvormen heeft dat je het ‘t beste kunt beschrijven aan de hand van leven en werken van diegenen die het gestalte hebben gegeven.

In onze geseclariseerde tijd is het humanisme een populaire levensfilosofie die, zo lijkt het, voor velen in de plaats is gekomen van godsdienst en religie in algemene zin. Maar, zo toont Bakewell in haar inleiding aan, er zijn vele opvattingen over wat humanisme precies is. Zo citeert zij de schrijver Kurt

Vonnegut die zegt: “Ik ben een humanist, wat onder meer betekent dat ik heb geprobeerd fatsoenlijk te leven zonder enige verwachting van beloning of straf na mijn dood.” Maar er zijn er ook die zich humanist noemen en toch religieus zijn, hun aandacht gaat dan vooral uit naar de mens hier en nu. Humanisten komen we tegen op allerlei terreinen, zoals “een architect gebouwen ontwerpt op menselijke schaal.” “En”, zo zegt Bakewell, “je kunt spreken van een humanistische geneeskunde, politiek of pedagogie ... In alle gevallen gaat het daarbij allereerst om het menselijk individu en worden mensen niet ondergeschikt gemaakt aan een groter concept of ideaal.” Humanisten “richten zich allemaal op de menselijke of humane dimensie van het leven.”

Hoewel Bakewell er zeker niet aan voorbijgaat – zij wijdt hele hoofdstukken aan de periode van de renaissance, aan de grote denkers en schrijvers van de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw – gaat de aandacht van de christelijke lezer misschien toch in het bijzonder uit naar de nauwe relatie tussen humanisme en religie, in het bijzonder de christelijke. Want die relatie is er zeker. Het humanisme als een mensgerichte levensopvatting heeft oude wortels. Ook in de Griekse oudheid, en zelfs in de Chinese geschiedenis, treffen we mensgerichte filosofieën aan. Maar het humanisme zoals we dat nu in onze westerse samenleving kennen, is (zo zou je kunnen zeggen) schatplichtig aan de godsdienst. Het is hiervoor al gezegd, de humanistische levensopvatting wordt tegenwoordig vaak gezien als een soort vervanging van de godsdienst. Bevrijd van het geloof in een god, is de volle aandacht nu gericht op de mens in al zijn aspecten. Echter, dit humanisme is met name in de renaissance juist vanuit de godsdienst ontstaan, niet als tegenstander, maar als correctie of aanvulling zou je kunnen zeggen, op een al te zeer verstarde en voornamelijk verticaal gericht christendom. Erasmus, Montaigne en Spinoza waren zeker geen a-religieuze denkers. Als zij kritiek hadden op de godsdienst, dan was dat op de al te zeer georganiseerde, gepolitiseerde, gedogmatiseerde

religie, waarbij de aandacht voor de menselijke persoon in het gedrang was gekomen. De humanisten hebben ervoor gezorgd dat de mens weer werd gezien als ‘beeld van God’, zoals deze was bedoeld. Zij hebben het geloof als het ware rijker gemaakt, zodat de meeste christenen van nu christen-humanisten genoemd kunnen worden.

Terug naar Bakewell. Omdat het humanisme zoveel aspecten in zich heeft, moet je volgens de schrijfster ook zeggen dat het humanisme “een persoonlijke zaak” is. Opnieuw een reden waarom de titel van haar boek ook niet luidt *Het Humanisme*, maar *De Humanisten*. Na het inleidende hoofdstuk over humanisme in het algemeen, besteedt zij twaalf hoofdstukken aan de kopstukken van het humanisme, verdeeld over verschillende perioden, vanaf de oudheid via de renaissance tot vandaag. Daarbij komen naast vele groten uit de Griekse en Romeinse tijd, o.a. ter sprake Petrarca, Dante, Boccaccio, Erasmus, Montaigne, Voltaire, Diderot, Von Humboldt, Darwin, Huxley, Renan, Zamenhof, Bertrand Russell en vele anderen. Zij plaatst deze personen duidelijk in hun tijd, zodat er ook indringende tijdsbeelden ontstaan van de perioden waarop deze humanisten hun invloed hebben doen gelden. Het boek wordt afgesloten met de *Declaration of modern Humanism* uit 2022, en met een uitgebreid notenapparaat. •

Sarah Bakewell, De humanisten. Dromers, denkers en onderzoekers die de wereld veranderden, uitg. Ten Have, Utrecht, 2023

ERIK JURGENS

GEBED ‘DAT GEMENGDE HUWELIJKEN MOGEN WORDEN VOORKOMEN’

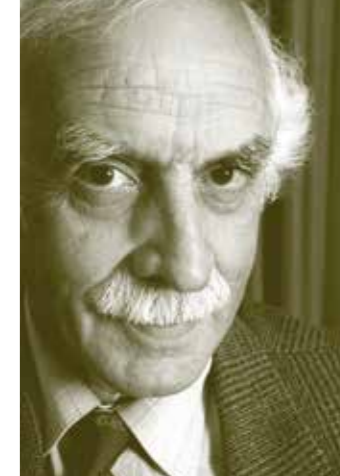
Ik ga op zondag regelmatig naar de Remonstrantse kerk bij mij in de buurt. In mijn parochiekerk worden namelijk uitsluitend Latijnse missen gecelebreerd – dus daar kan ik niet meer komen, dat is van 100 jaar geleden. Destijds zei de pater jezueet die ons de lessen Latijn gaf op het gymnasium, dat Onz’ Lieve Heer uitsluitend Latijn verstond, en nog wel wat Aramees. Dus, zei hij plagend, het was zaak goed Latijn te leren als je daarboven gehoord wilde worden.

Het gevolg is dat ik goed Latijn leerde en ik mag verwedden dat mijn Latijn nog steeds beter is dan dat van de priester die in mijn parochiekerk Latijn staat te prevelen. Ik kan het niet aan dat aan de parochianen geen gevarieerder dieet wordt geboden op zondag: missen gewoon in onze moerstaal; diensten zonder mis maar met gebed, zang en overdenking; of oecumenische diensten. Niks van dit alles, ‘de mensen hebben maar te slikken’, zo denken parochiebestuur en pastoor blijkbaar. Zo zijn we weer terug in een tijdperk van vóór Vaticanum II (1962-1965), hoe bereid tot verandering paus Franciscus zich ook nu moge betonen. Het is triest, het aantal gelovigen is een klein deel van het aantal dat er was in die jaren zestig. Toen waren we vol hoop op verandering en vernieuwing. De voorganger van dit tijdschrift is jaren later, samen met de Mariënborg Vereniging, opgericht toen bleek dat die hoop vruchteloos was gebleken.

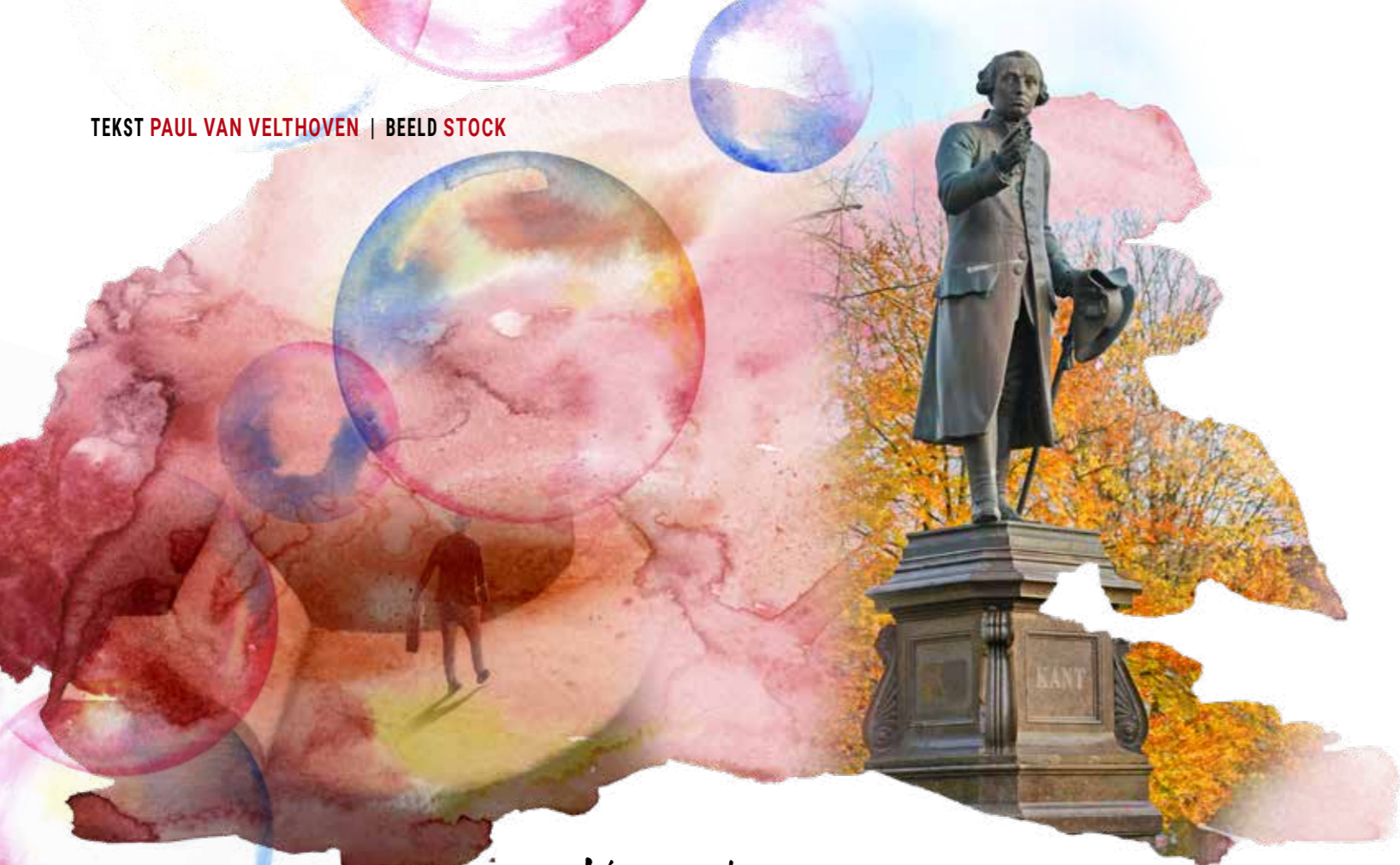
Dit ter verklaring waarom ik kerk bij de Remonstranten. Zij zijn ontstaan begin 17^e eeuw als protest tegen het orthodoxe calvinisme, dat van de volgelingen van Gomarus. “Gommer en Armijn te hoof, dongen om het recht geloof”, zo dichtte onze Vondel (een katholiek!) satirisch daarover. Arminius was de grondlegger van de Remonstranten. Het heeft mij steeds verbaasd dat wij roomsen niet aan een vrijzinnige sector binnen de kerk enige ruimte lieten. Veel katholieken hadden, zeker vanaf de 19^e eeuw, een ‘liberale’ opvatting over ‘het geloof’, zoals dat heette. Maar dat kon alleen als men uiterlijk meedeed aan de Una Sancta Ecclesia. Die organisatorische eenheid was blijkbaar belangrijker dan een doorvoeld geloven door de ‘gelovigen’. Ik heb nota bene als kind nog meegemaakt dat er tijdens de zondagse mis elke week gebeden moest worden “dat gemengde verkeringen en gemengde huwelijken mogen worden voorkomen.” Werkelijk, dat werd afgebeden! Ik verbaasde me hierover eerst als puber, want ik dacht: verkeringen en huwelijken zijn toch altijd ‘gemengd’? Totdat ik begreep dat het ging om een vermenging van katholieken met andere christenen. Toen ik zelf zover was heb ik dan ook, bijna principieel, een Nederlands Hervormde vrouw getrouwd. Toegegeven: vooral omdat ze zo lief was. Maar het was een ‘gemengd’ huwelijk, toen. De bisschoppen keurden dit streng af ... Het kon me wat.

Tegen deze achtergrond is het verbijsterend dat de katholieke kerk nog steeds niet in staat is gebleken om zich aan te passen aan de veranderingen die zich sinds de jaren zestig hebben voltrokken.

Het betekent de ondergang – maar kan het ze daar in Rome iets schelen?

Het humanisme is een populaire levensfilosofie die, zo lijkt het, voor velen in de plaats is gekomen van godsdienst en religie

WAS KANT een christen?

In de vele beschouwingen die dit voorjaar werden gewijd aan de betekenis van de Duitse filosoof Kant, naar aanleiding van zijn driehonderdste geboortedag, was er een opvallende in het Duitse weekblad *Die Zeit* die elders onbesproken bleef. Namelijk de vraag: was Kant een christen? De auteur van dit stuk, Raoul Löbber, beschrijft Kants reacties op de grote morele kwesties in die dagen die op een positieve beantwoording van de vraag wijzen. Maar de uiteindelijke conclusie laat de schrijver aan zijn lezers over. Inderdaad, wij hebben geen toegang tot het diepste innerlijk van een van 's werelds beroemdste filosofen om daarover het verlossende woord te kunnen spreken. Hoeveel onderzoek er ook is gedaan naar het persoonlijk leven van Kant, het kent vele leemten en de hier besprokene is er zeker een van. Maar anderzijds is er toch voldoende stof om daarover niet langer in onzekerheid te verkeren. De veiligste weg is dan ook om naar het werk van Kant zelf te kijken.

In het algemeen is men het er over eens dat Immanuel Kant (1724 – 1804) met zijn beroemde filosofische kritieken heeft gezorgd voor een fundamentele

omwenteling in het denken die tot op de dag van vandaag doorwerkt. Dit geldt bijvoorbeeld voor de grenzen aan wat wij werkelijk kunnen weten. Zo verwierp Kant op grond van strikt logische argumenten de traditionele bewijzen voor het bestaan van God. Deze was voor hem wat hij op een zeker moment noemde een regulatief idee. Maar revolutionair was ook dat Kant de wet voor ons morele handelen situeerde in de rede van de mens zelf.

Heil

Kant leefde dan ook in een eeuw waarin men alle heil voor de mens verwachtte van de rede. Kants aansporing om zelf redelijk te denken, als ontsnapping van de mens uit zijn zelfverkozen onmondigheid, geldt misschien wel als de kortste en in ieder geval bekendste samenvatting van het achttiende-eeuwse verlichtingsideaal. De verlichting zelf werd, als we haar wat nader bezien, aangestuurd door twee belangrijke oorzaken, aldus de Amerikaanse onderzoeker David Sorkin. Op de eerste plaats de wetenschappelijke revolutie die zich aan het eind

van de zeventiende eeuw aankondigde. Daarnaast de breed gedeelde desillusie over de godsdienstoorlogen die alle extreme religieuze stellingnames verdacht had gemaakt. Zo werd de weg geopend naar een compromis tussen geloof en rede. Nu werd er een natuurlijke religie gepropageerd. Veruit de meeste aandacht in het verlichtingsdenken ging uit naar de representanten van de wetenschappelijke revolutie. Zij maakten de geest rijp voor de secularisering van het ooit door de godsdienst bepaalde wereldbeeld. In Frankrijk, waar de Kerk conservatief was gebleven, moest zij het opnemen tegen geradicaliseerde tegenstanders die tijdens de Franse Revolutie een terreur zouden ontketen tegen geloof en kerk. Maar dat was eerder de uitzondering. Want heel anders ging het eraan toe in Engeland, de Duitstalige staten en niet te vergeten Holland. Daar bracht de verlichting juist gematigde denkers voort die geloof en rede met elkaar wilden verbinden. Hoe moeten we nu de positie van Kant bezien toen de rede voor alle gedragingen van de mens de maatstaf bij uitstek werd en deze ook in de theologie als natuurlijke religie zou doorwerken? Hier was Kant geen voorstander van, omdat religie volgens hem niet met rede vermengd moest worden. Toch omhelsde Kant nimmer het radicale rationalisme dat in Frankrijk met auteurs als Voltaire en Diderot de boventoon voerde. Dit had alles te maken met zijn persoonlijke achtergrond. Kant was afkomstig uit een milieu van piëtisten. De piëtistische beweging in Duitsland was het antwoord geweest op de vruchteloos gebleken strijd tussen Lutheranen en Calvinisten over de juiste dogma's in de zeventiende eeuw. Dit piëtisme is herkenbaar in teksten zoals de *Matthäus-Passion* waarvoor Bach zijn muziek schreef. Wat daarin telde waren christelijke beginselen en daar had de mens naar te handelen. Dit gegeven bouwde Kant uit in *Kritiek van de praktische rede*. Hierin ontvouwde hij zijn morele doctrine. Daarin stelde hij dat de ethische wet in de menselijke geest is aangeboren vóór alle geleefde ervaring en daarom voor iedereen kenbaar maar ook voor iedereen bindend is. Maar in het leven dat de mens leidt is er altijd een strijd gaande tussen de rede en zijn neigingen, ofwel tussen de geest en het vlees. Hier werkt Kants christelijk-piëtistische vorming, waarin die strijd zo'n rol speelt, duidelijk door. Kant stelt dat de morele wet altijd gerespecteerd moet worden. Zijn ethiek is zuiver formeel en spreekt zich niet uit over bijzondere situaties, maar bevat een alomvattende

regel die inhoudt dat elke mens een doel op zichzelf is en hem daarom geen kwaad mag worden aangedaan. God en de onsterfelijkheid van de ziel worden in het genoemde boek verondersteld (in Kants woord: gepostuleerd) omdat zij de noodzakelijke voorwaarden zijn om het doel te bereiken dat door de morele wet zelf wordt beoogd, maar in het aardse tranendal niet realiseerbaar is: de morele volkomenheid die de mens moet trachten te bereiken.

Om een ethisch voldragen mens te worden biedt de godsdienst steun en hoop

Hoop

In zijn laatste grote studie, *De religie binnen de grenzen van de zuivere rede*, bepleitte hij het belang van de godsdienst ter wille van de ethiek. Het is dus niet zo dat het geloof zelf de basis legt voor de ethiek, maar omgekeerd. Alleen de laatste is rationeel te verantwoorden. Maar om een ethisch voldragen mens te worden biedt de godsdienst steun en hoop. Hier komt iets van Kants antwoord in de buurt op zijn derde centrale vraag: wat kunnen we hopen? (De eerdere twee kernvragen die zijn leven beheersten: "Wat kan ik weten?" en "Hoe moet ik handelen?", had hij immers inmiddels beantwoord). Niettemin, de kerk met haar rituelen en geestelijke stand kon bij Kant niet op veel waardering rekenen. Was ook hier misschien zijn christelijke opvoeding niet debet aan? Het was duidelijk dat Kant geen bewonderaar was van de overdadige godsdienstige praktijken die hij tijdens leerjaren in de Latijnse school had ondergaan. Huichelarij lag onvermijdelijk op de loer. Een regelmatige kerkganger was hij zeker niet. De overduidelijke reducering van de rol van de kerk door Kant in zijn laatste grote boek kwam hem nu op een reprimande van de toenmalige vorst te staan. Kant bond in, zweeg, maar veranderde niet van opvatting. Zijn werk was zo goed als af, ook al had hij nog zes jaar te leven. Ten slotte: er kan zeker geen duidelijkheid gegeven worden over wat Kant precies geloofde. Maar een man die God onmisbaar achtte om de morele overtuigingen van de mens gestalte te kunnen geven, kan moeilijk als een ongelovige christen omschreven worden. ●

Door Tom van den Beld

Ten slotte

STILTE

Mag ik Uw tuin betreden, wonen vlak tegen U aan?

Veiliger op aarde is geen plek.

Onwankelbaar, de hoog opstaande bergen rondom.

Zoals in den beginne Gij de hoogste golven hebt bedwongen.

Zo zullen ooit de menigten bedaren en zal tot rust komen deze wereld en nieuw zijn.

En dan stilte zingen zoals de wind in struikgewas en bomen ruist zacht lachend.

Zo klinkt een gedeelte uit psalm 65 volgens de hertaling van Huub Oosterhuis. We mochten deze tekst bijna letterlijk beleven deze zomer in Zuid-Frankrijk. We waren in een 'tuin' in een klein dorp, een 'veilige plek'. De 'hoge berg' was de Mont Ventoux, die wij recht voor ons zagen. De 'hoogste golven' en de 'menigten' waren ver weg. En de bomen 'ruisten zacht'.

De radio en de tv waren thuisgebleven. Zij zouden het ruisen van de bomen alleen maar verstoren met hun gekakel over oorlogen, regeren met populistten of schreeuwende reclameslogans. Want dat is toch onze dagelijkse leefwereld: lawaai, omdat we bang zijn voor de stilte? Vrezen we soms een leegte waarin de zinloosheid recht op ons afkomt? Is dat soms onze gesecculariseerde, onttoverde, van alle sprookjesverhalen over God en hiernamaals ontdane samenleving? Laat het alsjeblieft niet stil zijn, want dan worden we gedwongen na te denken over wat er achter al dat geluidsgeweld zit, en dan vinden we misschien wel niets.

Ooit was er een tijd dat we God dachten te zien achter het dagelijkse leven, en we waren van tijd tot tijd stil om even aan Hem te denken en tot Hem te bidden. Maar God is letterlijk 'ongelofelijk' geworden. We hebben hem al te lang gezien als een 'mens boven alle mensen', maar dat bleek niet te kloppen. Hij zou onze almachtige 'baas' zijn die oorlogen kon beëindigen, wat Hij niet deed, die natuurrampen kon verhinderen - wat Hij ook niet deed, die mensen kon beletten te moorden in plaats van lief te hebben. Wat Hij ook niet deed. Dus bestond Hij niet.

Maar als je nu eens stilte bewust durft te beleven. Als je nu eens probeert stilte niet te ervaren als leegte. Als je de kans durft te pakken om stil te kijken naar de "hoog opstaande bergen" en stil te luisteren naar de "zacht ruisende bomen", dan kan het gebeuren dat je iets ervaart van Degene die er toch 'Is', maar niet zoals ik als mens 'ben'. Of toch, lijkt ik ook op Degene die aan de basis van mijn leven staat? Ben ik niet alleen maar een stuk materie, maar ook 'beeld van God'? Mag ik delen in de mystieke werkelijkheid die achter de 'hoogste golven' en de schijnbaar 'niet te bedaren menigten' schuilt? En mag ik dan, in dat besef, geloven in en hopen op een betere wereld, waarin de liefde het wint van geweld en wreedheid?

Omarm de stilte en ervaar.